Peer Reviewed Refereed Journal ISSN : 2278 – 5639
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} Volume – X Issue – I January – February 2021

अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थी वसतिगृहांच्या परिस्थितीचे विश्लेषण

श्री. नारायण शंकर चौधरी
संशोधक विद्यार्थी
क.ब.चौ.उ.म.वि. जळगांव

डॉ. संजीव सुकदेव पगारे
मार्गदर्शक
डॉ.बाबासाहेब आंबडकर समाजकार्महाविद्यालय
मोराणे ता.जि.धुळे

गोषवारा:-

आदिवासी विकास विभागांतर्गत एसटी वसतिगृहांमध्ये विद्यार्थ्यांसाठी पुरेशा सुविधांची उपलब्धता हा एक महत्त्वाचा घटक आहे जो उच्च शिक्षण घेणा-या विद्यार्थ्यांच्या एकूण शैक्षणिक परिस्थिवर परिणाम करतो. सदर अभ्यास नंदुरबार जिल्ह्यातील एसटी विद्यार्थ्यांच्या वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांच्या सुविधांचे मूल्यांकन करतो. विद्यार्थ्यांच्या राहणीमानात सुधारणा करण्यासाठी विद्यार्थी वसतिगृहांच्या सद्यस्थितीचा आढावा घेणे हा याअभ्यासा मागचा उद्देश आहे. अनौपचारिक चर्चा झाली आणि योग्य परिणाम मिळविण्यासाठी प्रश्नावली द्वारे माहीती जमा केला आहे. या संशोधनातुन असा निष्कर्ष काढण्यात आला आहे की गर्दी, अपुरी जागा, करमणुकीच्या जागांची अनुपलब्धता आणि इंटरनेट सेवांचा अभाव हे वसतिगृहांच्या उन्नतीसाठी आव्हानात्मक घटक आहेत. आदिवासी विकास विभागांतर्गत चालवल्या जाणाऱ्या एसटी वसतिगृहांमध्ये आवश्यक त्या ठिकाणी अधिक सुधारणा करण्यासाठी आणि सध्याच्या सुविधा उपलब्धतेचे मूल्यमापन केले जावे, अशी शिफारस अभ्यासात करण्यात आली आहे.

Golbal Oline Electronic International Reserch Journal's licensed Based on a work at http://www.goeiirj.com

1. प्रस्तावना :-

भारतीय संविधान दुर्बल घटकांच्या कल्याणासाठी काही विशेष घटनात्मक संरक्षण प्रदान करते, जेणेकरून तो समाजात त्यांचे योग्य स्थान मिळवु शकेल. भारताचे नागरिक म्हणून, त्यांना काही हक्क आणि विशेषाधिकार आहेत, जे त्यांना पूर्वी नाकारले गेले होते. घटनात्मक आदेश लक्षात घेऊन, सरकारने, आदिवासी विकास विभागामार्फत, त्यांच्या सामाजिक-आर्थिक आणि शैक्षणिक उन्नतीसाठी विशेषतः त्यांच्या शैक्षणिक उन्नतीसाठी विविध योजना तयार केल्या. आदिवासी विकास विभाग माध्यमिक, उच्च माध्यमिक आणि महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी असलेल्या आदिवासी वसतिगृहांची देखरेख करते. समाजातील शोषित वर्गातील मुलांसाठी वसतिगृहांची तरतूद हा एक महत्त्वाचा सामाजिक

कल्याण उपाय आहे. त्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीमध्ये या वसतिगृहांची भूमिका लक्षणीय आहे. विद्यार्थी वसतिगृह हे विशेषत माध्यमिक, उच्च माध्यमिक महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांसाठी निवासाची सोय निर्माण करते.

वसतिगृह इमारतींचा अभाव आणि विद्यार्थ्यांची वार्षिक वाढ यामुळे विशेषत: अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थ्यांच्या वसतिगृहाच्या सुविधा विद्यार्थ्यांच्या गरजेनुसार दिल्या जात नाहीत, असे सर्वसाधारण निरीक्षणावरून दिसून येते. परिणामी, आज वसतिगृहे कमी-अधिक प्रमाणात वसतिगृहात राहण्यासाठी सक्षम आहेत, तर सध्याची वसतिगृहे विद्यार्थ्यांच्या जास्त संखेमुळे खराब स्थितीत आहेत. ही वसतिगृहे आदिवासी विकास विभागाने ज्या काळात निर्माण केली तसेच तयार करण्यात आली होती. त्या मधे आजच्या तांत्रिक प्रगतीचा लवलेश हि नाही त्यामुळे ही वसतिगृहाची सुविधा आज अप्रचलित आणि विद्यार्थीसंख्येच्या संख्येसाठी अपुरी आहे.

वसतिगृह सुविधांच्या तरतुदी सरकारच्या आदिवासी विकास विभागाच्या अंतर्गत वसतिगृह सुविधांच्या तरतुदी. आदिवासी विकास विभाग हा वसतिगृहां मधिल सर्व मालमत्तेची तरतूद आणि सेवांच्या वितरणासाठी कायदेशीररित्या कार्य करते आणि विविध विभागांमध्ये जबाबदाऱ्यांचे वाटप करते. दोन दशकांमध्ये उच्च शिक्षणात एसटी विद्यार्थ्यांच्या वाढत्या नोंदणीमुळे अधिक निवासाची मागणी पूर्ण करण्यासाठी विद्यार्थ्यांसाठी वसतिगृहांचे बांधकाम वाढवले गेले. मालमत्तेच्या तरतुदीसाठी आणि विविध कार्यक्रमांमध्ये जबाबदाऱ्या आणि कर्तव्ये वाटप करणाऱ्या सेवांच्या वितरणासाठी सरकार कायदेशीररित्या बंधनकारक आहे. हे नावीन्य असूनही वसतिगृहांच्या निवासाचा प्रश्न आणि सध्याच्या वसतिगृहांच्या निकृष्ट देखभालीचा प्रश्न सुटलेला नाही.

अभ्यासाची व्याप्ती

हा अभ्यास नंदुरबार जिल्ह्यातील एसटी माध्यमिक, उच्च माध्यमिक आणि महाविद्यालयाच्या वसतिगृहांची भौतिक रचना, त्यांचे वसतिगृह आणि वैयक्तिक जीवन यांचा समावेश असलेल्या सूक्ष्म स्तरावरील समस्यांचा अभ्यास करण्यासाठी केला आहे, तसेच वसतिगृह बद्दल विद्यार्थ्यांचे मत आणि वास्तवता इत्यादींचा अभ्यास केला आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे

1) एसटी विद्यार्थ्यांच्या वसतिगृह इमारतींची भौतिक परिस्थिती समजून घेणे.

२) एसटी वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांच्या समस्या आणि समज यांचे विश्लेषण करणे.

सशोधन पद्धती

सदर संशोधन कार्यासाठी आवश्यक असलेली प्राथमिक माहिती आणि दुय्यम माहिती दोन्ही

विविध स्त्रोतांकडून गोळा केला गेला आहे. नंदुरबार जिल्ह्यातील एसटी वसतिगृहांच्या भौतिक रचनेच्या स्थितीचा अभ्यास करण्यासाठी निरीक्षण पद्धतीचा वापर करण्यात आला होता. प्राथमिक माहिती मिळवण्यासाठी अनौपचारिक चर्चा सत्रांचे आयोजन देखील करण्यार आले होते. तसेच संशोधकाने विद्यार्थी उत्तरदात्यांच्या समस्यांचे विश्लेषण केले. प्राथमिक माहिती क्षेत्रकार्य सर्व्हेक्षण, अनौपचारिक आणि एसटी च्या वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांशी वैयक्तिक संवादाद्वारे गोळा केली आहे. माहिती गोळा करण्याच्या उद्देशाने उत्तरदात्यांना प्रश्नावली वितरीत करण्यात आली होती. दुय्यम माहिती हस्तपुस्तिका, विविध लेख आणि आदिवासी विकास विभागाच्या वार्षिक अहवालांद्वारे संकलित करण्यात आला आहे. या माहितीमुळे अभ्यास पूर्ण करण्यासाठी एक संदर्भ प्रदान केला आहे.

नमुना पद्धत

नंदुरबार जिल्ह्यातील सर्व आदिवासी विद्यार्थी वसतीगृहां मधिल एकुण ५०आदिवासी विद्यार्थ्यांची निवड नमुना म्हणुन करण्यात आली यांत खास करुन नंदुरबार शहरातील आदिवासी विद्यार्थी वसतीगृहांतील विद्यार्थी उत्तरदात्यांची निवड साध्या यादृच्छिक नमुना पध्दतीने निवडले.

माहितीचे सादरीकरण आणि विश्लेषण

तक्ता क्रमांक १ :- वसतीगृहांच्या परिस्थिती चे वर्णन करणारा तक्ता

S.No	वसतीगृहांची परिस्थिती	वारंवारीता	टक्केवारी
१	अत्यंत चांगली	११	२२
२	बरी	२३	४६
३	वाईट	१२	२४
४	अत्यंत वाईट	०४	०८
	एकुण	५०	१००

(Sources: Field survey)

आलेख क्रमांक १ :- वसतीगृहांच्या परिस्थिती चे वर्णन करणारा आलेख

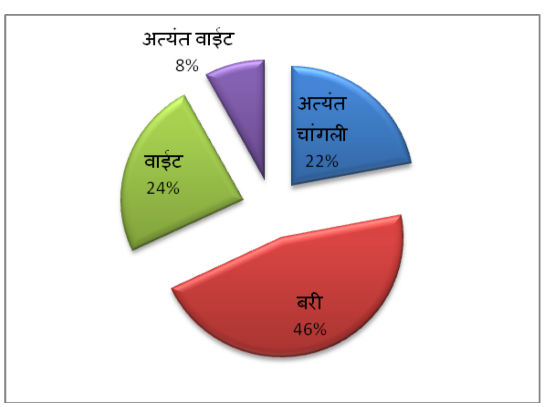

Peer Reviewed Refereed Journal ISSN : 2278 – 5639
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} Volume – X Issue – I January – February 2021

सदर अभ्यासामध्ये विद्यार्थ्यां वसतिगृहे आणि आतील सुविधांची तपासणी करण्यात आली. वसतिगृहांच्या स्थितीबाबत तक्ता-१ 'विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसादात' दाखवल्याप्रमाणे, सुमारे ४६.० % उत्तरदात्यांनी वसतिगृहाची परिस्थिती योग्य असल्याचे वर्णन केले आहे. तर २४.०% उत्तरदात्यांनी ते वाईट असल्याचे वर्णन केले. सुमारे २२.० % उत्तरदात्यांनी मान्य केले की वसतिगृहे आणि त्यातील सुविधा अतिशय चांगल्या स्थितीत आहेत. सुमारे ०८.० % विद्यार्थी उत्तरदात्यांनी वसतिगृहांची स्थिती तुलनेने अतिशय वाईट असल्याचे वर्णन केले. यापैकी बहुतांश वसतिगृहे आणि सुविधांना देखभालीची आवश्यकता असल्याचेही सर्वसाधारण निरीक्षणातून दिसून येते.

तक्ता क्रमांक २ :- वसतिगृहांच्या सुविधांवरील विद्यार्थ्यांचा समाधानाचे प्रमाण दर्शवणारा तक्ता

S.No	वसतीगृहांची परिस्थिती	वारंवारीता	टक्केवारी
१	समाधानी आहे	३४	६८
२	समाधानी नाही	१६	३२
	एकुण	५०	१००

(Sources: Field survey)

आलेख क्रमांक २ :- वसतिगृहांच्या सुविधांवरील विद्यार्थ्यांचा समाधानाचे प्रमाण दर्शवणारा आलेख

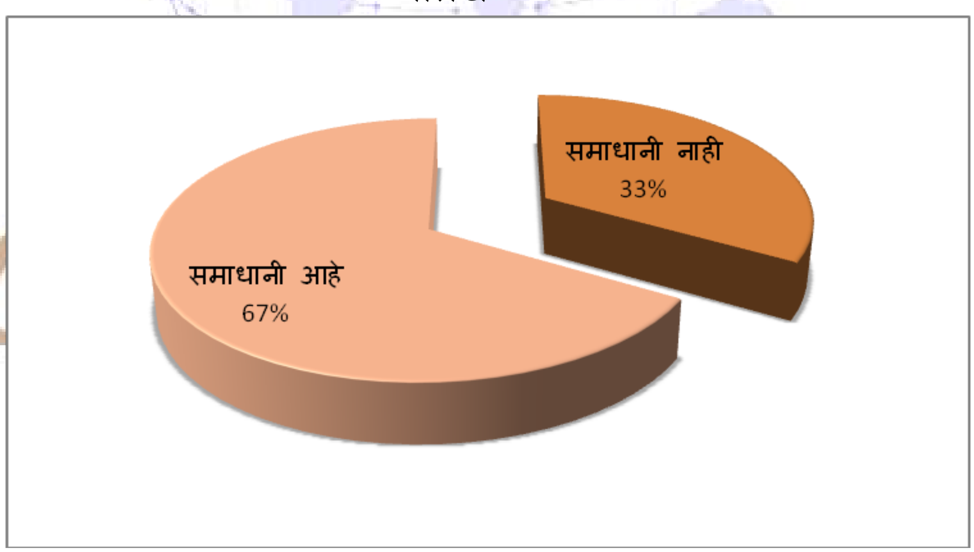

वसतिगृहांच्या सुविधांवरील विद्यार्थ्यांचा समाधानाचा दर वसतिगृहे आणि त्यांच्या सुविधा परिस्थितींबद्दल विद्यार्थ्यांच्या समाधानाची पातळी निश्चित करण्यासाठी समाधान मूल्यमापन तपासले गेले. एकत्रित केलेल्या प्रतिसादांवरून, ६८.०% उत्तरदाते वसतिगृहाच्या सुविधांबाबत समाधानी आहेत. ३२.०% विद्यार्थी आतापर्यंत समाधानी नाहीत

Peer Reviewed Refereed Journal ISSN : 2278 – 5639
Global Online Electronic International Interdisciplinary Research Journal (GOEIIRJ)
{Bi-Monthly} Volume – X Issue – I January – February 2021

तक्ता क्रमांक ३ :- प्रति खोली विद्यार्थ्यांची संख्या दर्शवणारा तक्ता

S.No	वसतीगृहांची परिस्थिती	वारंवारीता	टक्केवारी
१	०१ ते ०३	२४	४८
२	०३ ते ०६	०४	०८
३	०६ ते ०९	०३	०६
४	१० पेक्षा जास्त	१९	३८
	एकुण	५०	१००

आलेख क्रमांक ३ :- प्रति खोली विद्यार्थ्यांची संख्या दर्शवणारा आलेख

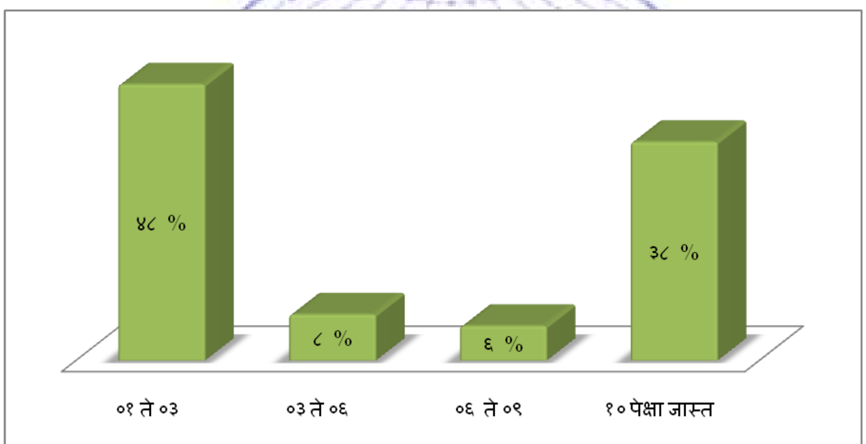

वरील तक्त्या नुसार दर्शविते की बहुतेक वसतिगृहांमध्ये, प्रत्येक खोल्या मध्ये ०१ ते ०३ विद्यार्थ्यांची व्यवस्था करण्यात आली आहे असे मत नोदवणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण ४८ प्रतिशत आहे तर प्रत्येक खोल्या मध्ये १०पेक्षा जास्त विद्यार्थ्यांची व्यवस्था करण्यात आली आहे असे मत नोदवणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण ३८ प्रतिशत आहे त्याच बरोबर प्रत्येक खोल्या मध्ये ०३ ते ०६ विद्यार्थ्यांची व्यवस्था करण्यात आली आहे असे मत नोदवणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण ०८ प्रतिशत आहे आणि प्रत्येक खोल्या मध्ये ०६ ते ०९ विद्यार्थ्यांची व्यवस्था करण्यात आली आहे असे मत नोदवणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण ०६ प्रतिशत आहे. बहुतांश वसतिगृहांमध्ये विद्यार्थ्यांची गर्दी होत असल्याचे दिसून आले आहे

अभ्यासाचे प्रमुख निष्कर्ष

अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थ्यांच्या वसतिगृह इमारतींच्या परिस्थितीशी संबंधित सर्वेक्षणातून काढलेले प्रमुख निष्कर्ष खालीलप्रमाणे आहेत.

१) बहुसंख्य उत्तरदाते सुमारे ४६.० % उत्तरदाते आहेत जे वसतिगृहांची परिस्थिती न्याय्य असल्याचे वर्णन करणारा सर्वाधिक प्रतिसाद दिला आहे. सुमारे ८.० % विद्यार्थ्यांच्या उत्तरदात्यांनी

वसतिगृहांची स्थिती तुलनेने अतिशय वाईट असल्याचे वर्णन केले.

२) वसतिगृहाच्या सुविधेबाबत विद्यार्थ्यांचे समाधान पडताळुन पहतांना असे निदर्शनास आले की ६८.०% उत्तरदाते विद्यार्थी वसतिगृहाच्या सुविधांबाबत समाधानी आहेत. ३२.०% उत्तरदाते विद्यार्थी असमाधानी आहेत.

३) वसतिगृहात खोलीनिहाय विद्यार्थी संख्या पडताळुन पहतांना असे निदर्शनास आले कि ४८ % उत्तरदाते विद्यार्थी मान्य करतात की त्यांच्या वसतिगृहात प्रत्येक खोलीत ०१ ते ०३ विद्यार्थी आहेत. सुमारे 38% उत्तरदात्यांनी सांगितले की प्रत्येक खोलीत १० पेक्षा जास्त विद्यार्थ्यांची व्यवस्था केले जाते.

सूचना

सध्याच्या अभ्यासात एसटी वसतिगृहांमध्ये आणखी सुधारणा करण्यासाठी प्रमुख सूचना पुढीलप्रमाणे नमूद केल्या आहेत:-

१) मोठ्या खोलीत मोठ्या संख्येने विद्यार्थी ठेवण्याऐवजी एका छोट्या खोलीत कमीत कमी विद्यार्थ्यांची व्यवस्था करावी.

२) प्रत्येक वसतिगृहात ग्रंथालय, संगणक प्रयोगशाळा, स्पोकन इंग्लिश आणि इतर कौशल्य आधारित प्रशिक्षण कार्यक्रम असावेत.

३) अनुसूचित जमातीच्या विद्यार्थ्यांसाठी स्पर्धात्मक परीक्षांची तयारी करण्यासाठी प्रशिक्षण केंद्रे उघडली जावीत.

४) अनुसूचित -जमातीचे विद्यार्थी हे सामाजिक-आर्थिक आणि शैक्षणिकदृष्ट्या मागासलेला असल्याने, विविध सरकारी योजनाचां लाभ देण्या साठी प्रचार प्रसार कारावा

निष्कर्ष

वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांचे समाधान आणि त्याची शैक्षणिक प्रगति यांच्यात संबंध असल्याचा दावा करण्यासाठी सांख्यिकीय पुरावे आहेत. वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांमधील समाधानाची पातळी मध्यम आहे, याचा अर्थ उच्च स्तरावर पोहोचण्यासाठी अधिक प्रमाणात सुधारणा करणे आवश्यक आहे. वसतिगृहाच्या सुविधांशी संबंधित असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या समाधानाशी संबंधित पाच प्रमुख घटक सदर अभ्यासातुन समोर आले.

१) निवास व्यवस्था

२) वसतिगृहांची भौतिक रचना

३) क्रीडा आणि भोजन सुविधा,

४) सहकार्य

५) सुरक्षा

हे घटक विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीवर लक्षणीय परिणाम करतात.

References

[1] Annual Report. India. Government of Karnataka. Bangalore: Directorate of Social Welfare. Retrieved from www.sw.kar.nic.in

[2] Brahmanandam and T. Bosu Babu (2016), Educational एसटीatus among the Scheduled Tribes: Issues and Challenges, The NEHU Journal, Vol XIV, No. 2, pp.69-85.

[3] Kumar, Ashok. (2005). एसटीruggle for Economic Freedom and Social Juएसटीice of Scheduled Caएसटीes in South India. Delhi: Kolpur Publications.

[4] Mahadevaswamy.M, Dr. Sajan C.P, and Dr. G.Kotreshwar (2013), Perception of SC/एसटी एसटीudents participating in higher education with special reference to Mysore, Karnataka, IOSR Journal of Economics and Finance, Volume 1, Issue 4, PP 39-42.

[5] Mahesh Chandra Guru B. P, et al (2015), SC/एसटी Welfare Activities of Social Welfare Department of Karnataka एसटीate, Pezzottaite Journals, Volume 4, Number 3, PP 1692-1699.